

63. *Scotopteryx moeniata* (Scopoli, 1763) 27.VIII.2022 (2).
64. *Scopula ornate* (Scopoli, 1763) 27.VIII.2022 (3).
65. *Boarmia rhomboidaria* (Denis, Schiffermüller, 1775) 27.VIII.2022 (3).
66. *Ematurga atomaria* (Linnaeus, 1758)) 29–31.VII.2022 (7).

Вважаємо, що ці результати є попередніми й такими, що не відображають повної картини фауни метеликів заповідника, більш точні дані потребують подальших досліджень.

Література

Говорун О.В. 2021. До вивчення фауни деяких родин нічних лускокрилих (Insecta, Lepidoptera) природного заповідника “Михайлівська цілина”. - Літопис природи. Природний заповідник “Михайлівська Цілина”. Суми. 1: 55-57.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ВОДОПЛАВНИХ І НАВКОЛОВОДНИХ ПТАХІВ, ЩО ЗИМУЮТЬ НА ДНІПРІ В РАЙОНІ КАНІВСЬКОЇ ГЕС, У ЗИМОВІ СЕЗОНИ 2014/2015 – 2021/2022 рр.

В.М. Грищенко, Є.Д. Яблоновська-Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий центр “Інститут біології та медицини”,
Канівський природний заповідник
aetos2@ukr.net, boryviter2@gmail.com

На Дніпрі біля Канева й Канівського природного заповідника завдяки роботі Канівської ГЕС у піковому режимі навіть у холодні зими залишаються великі ділянки відкритої води. Вони давно слугують важливим місцем зимівлі водоплавних птахів, перш за все качок, та деяких інших видів, пов’язаних із водоймами. Домінує серед зимуючих видів крижень (*Anas platyrhynchos*), співдомінанти – гоголь (*Bucephala clangula*) і великий крохаль (*Mergus merganser*). Частка їх у загальній чисельності перевищує 15% (Грищенко і др., 2013; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2017а). Загалом за 35 років досліджень у 1987–2021 рр. на канівській зимівлі зареєстровано 38 видів птахів, 9 із них занесені до Червоної книги України (2009) (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2021). Зокрема, ця ділянка належить до найбільш важливих місць зимівлі орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*) на внутрішніх водоймах України, чисельність його за роки досліджень значно зросла (Grishchenko, 2017). Є тенденція до зростання як видового різноманіття, так і загальної кількості зимуючих птахів (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2017а).

Матеріал і методика

Ми проводимо щорічні моніторингові дослідження на канівській зимівлі. Перш за все це повні обліки 2–3 рази за сезон на постійному маршруті – від Канівської ГЕС до гирла р. Рось або до початку повністю вкритої кригою ділянки (протяжність відкритої акваторії залежить від температури повітря, за сильних морозів суцільний льодовий покрив починається вже біля о-ва Просеред). Птахів підраховували на основному руслі Дніпра, у прибережній смузі нижньої частини Канівського водосховища від ГЕС до початку лісового масиву біля дороги (за наявності відкритої води) та в нижній частині обвідного каналу на лівому березі. Довжина облікового маршруту в залежності від погодних умов становила від 10–12 до 18 км (детальний

опис району досліджень і методики див. Грищенко и др., 2013). Окрім повних обліків проводилися спостереження, а іноді й часткові обліки і в інші дні, що давало можливість отримати додаткову інформацію, перш за все по видовому складу зимуючих птахів, або динаміці чисельності окремих видів. Деякі види під час загальних обліків не реєструвалися, крім того, ситуація протягом зимового сезону була дуже динамічною й могла швидко змінюватися, в залежності від погодних умов. У 2013–2021 рр. ми проводили також спостереження за передзимівельними скупченнями качок на Дніпрі та Канівському водосховищі в околицях Канева, що, зокрема, дало можливість визначити терміни закінчення осінньої міграції та початку зимівлі (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2014, 2015, 2016, 2017б, 2020).

У сезон 2022/2023 рр. через воєнний стан обліки біля Канівської ГЕС не проводилися.

Середні значення порівнювали за критерієм Манна-Уїтні.

Результати

Зимовий сезон 2014/2015 рр. Зимівельні скупчення птахів сформувались у першій декаді грудня, коли почалися сильні морози, але згодом потепління ослабило тиск погодних факторів і привело до значних коливань чисельності деяких видів. Запізнілі мігранти зустрічалися ще до середини цього місяця (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2014).

Протягом сезону проведені 3 обліки зимуючих водоплавних і навколводних птахів (табл. 1). Загальна чисельність їх протягом зими залишалася досить стабільною – 2,5–2,9 тис. ос. Кількість зареєстрованих під час обліків видів була найбільшою у грудні – 13, у січні – лютому вона зменшилася до 9. Протягом усієї зими серед зимуючих птахів домінував крижень. Частка його в угрупованні становила 82,6% на початку зими і 57,4–61,3% – у наступні місяці. Численними були також гоголь – 6,9–22,6% та великий крохаль – 5,2–18,8%. Частка цих видів була найменшою на початку зими. Чисельність жовтоногого (*Larus cachinnans*) та звичайного (*L. ridibundus*) мартинів, навпаки, виявилася найбільшою у грудневих обліках, але й у січні вона могла раптово на короткий час зростати при потепліннях. Так, 14.01 близько 70 мартинів цих двох видів трималися на Дніпрі біля Канева, хоча 8.01, під час обліку, їх майже не було. Лебеді-кликуні (*Cygnus cygnus*) також зустрічалися тільки на початку зими. Трьох птахів бачили ще 3.01, вони годувалися на мілководді Дніпра біля с. Пекарі. Чисельність лебедя-шипуна (*C. olor*) протягом зими постійно коливалась. Ці птахи з'являлися на Дніпрі під час потеплень і через деякий час знову зникали. Під час обліку 8.01 вони не виявлені, але вже 13.01 на мілководді біля Канева годувалося 17 дорослих особин. Кількість орланів у грудні була невеликою, на початку січня істотно зросла: якщо 14.12 їх було обліковано лише 7, то 3.01 на ділянці від Канівської ГЕС до о-ва Просеред трималося вже 25 птахів (6 дорослих і 19 молодих). Пізніше чисельність залишалася приблизно на тому ж рівні, хоча під час обліків реєстрували й дещо меншу кількість особин. Два види гусей, відмічені 14.12, – це фактично запізнілі мігранти, які затрималися з відльотом. Пізніше вони жодного разу не спостерігалися.

Загалом за сезон зареєстровано 17 видів птахів, 15 із них – під час обліків. Окрім того, 14.01 відмічена самка лутка (*Mergus albellus*) на Дніпрі біля с. Пекарі. 4.02.2015 р. на Дніпрі біля Канева виявлений дорослий малий лебідь (*Cygnus bewickii*). Це перша зимова зустріч цього птаха на канівській зимівлі (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017а).

Зимовий сезон 2015/2016 рр. Грудень 2015 р. був дуже теплим, постійні морози почалися лише в кінці місяця. Осінні скупчення качок на Дніпрі трималися до кінця грудня, зимівля почала формуватися лише на початку січня (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2015). Зима взагалі виявилася досить теплою й короткою. Сильні морози були лише в січні, особливо на початку місяця, але вже в кінці його настало істотне потепління, а в лютому почалася весняна міграція птахів. Тобто фактично зима тривала трохи більше місяця.

Таблиця 1

Результати обліків чисельності зимуючих водоплавних та навколводних птахів на Дніпрі в зимові сезони 2014/2015 – 2016/2017 рр.

Вид	2014/2015			2015/2016			2016/2017		
	14.12	8.01	10.02	21.12	4.01	24.01	7.12	18.01	9.02
<i>Podiceps cristatus</i>	–	–	–	–	–	–	1	–	–
<i>Phalacrocorax carbo</i>	5	–	1	–	1	–	2	–	–
<i>Ardea alba</i>	3	1	–	–	–	–	–	1	–
<i>A. cinerea</i>	–	–	–	1	–	–	–	–	–
<i>Cygnus olor</i>	17	–	–	–	10	19	12	–	–
<i>C. cygnus</i>	11	–	–	–	–	6	–	–	11
<i>Tadorna tadorna</i>	–	–	–	–	–	–	1	–	–
<i>Anser anser</i>	4	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>A. albifrons</i>	1	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Anas platyrhynchos</i>	2400	1650	1520	1600	1750	600	4200	1460	420
<i>A. crecca</i>	–	–	–	1	–	–	–	–	–
<i>Aythya marila</i>	–	–	–	–	–	–	28	5	3
<i>A. fuligula</i>	–	–	–	–	–	–	5	–	15
<i>Netta rufina</i>	–	–	–	–	–	–	6	–	–
<i>Bucephala clangula</i>	200	650	430	25	540	850	420	1050	1520
<i>Mergus merganser</i>	150	540	450	–	380	780	380	1450	1680
<i>M. albellus</i>	–	–	–	–	–	4	2	5	7
<i>Haliaeetus albicilla</i>	7	17	22	3	18	19	2	26	16
<i>Tringa ochropus</i>	–	–	1	–	–	–	–	–	–
<i>Numenius arquata</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	1
<i>Larus cachinnans</i>	65	2	45	40	7	5	200	160	52
<i>L. argentatus</i>	–	–	–	–	–	–	–	2	–
<i>L. canus</i>	5	6	6	2	5	2	100	30	31
<i>L. ridibundus</i>	37	5	5	16	45	45	400	85	9
<i>Motacilla alba</i>	–	2	–	–	–	–	–	–	–
Всього:	2905	2873	2480	1688	2756	2330	5759	4274	3765
Кількість видів	13	9	9	8	9	10	15	11	12

Ми провели 3 обліки – один у грудні та два в січні (табл. 1). Сумарна чисельність птахів була найменшою на початку третьої декади грудня, зросла більш як на 60% після сильних морозів на початку січня і знову зменшилася до кінця місяця. Вже в лютому істотних скупчень зимуючих птахів узагалі не було. На початку зимівлі частка крижня в зимовому угрупованні досягала 94,8%, згодом вона зменшилася до 63,5% на початку січня й до 25,8% наприкінці його. Чисельність гоголя й великого крохаля, навпаки, в січні значно зросла. У кінці місяця гоголь став домінантом – 36,5%, частка великого крохаля була не набагато меншою – 33,5%. Чисельність лебедя-шипуну знову коливалась у широких межах. 21.01 біля Канева на великій ополонці серед суцільного льоду разом із качками трималися 27 лебедів – 21 шипун і 6 кликунів. 24.01 ці ж 6 кликунів спостерігалися на ополонці біля с. Пекарі.

Загалом на зимівлі в околицях Канева було зареєстровано 17 видів, хоча деякі з них зустрічалися лише у грудні. Під час повних обліків відмічено 13 видів. На лиманному рибгості на лівому березі Дніпра 16.12 виявлено 100 червоноголових (*Aythya ferina*), 60 чубатих (*A. fuligula*).

Таблиця 2

Результати обліків чисельності зимуючих водоплавних та наводноводних птахів на Дніпрі в зимові сезони 2017/2018 – 2021/2022 рр.

Вид	2017/2018		2018/2019		2019/2020			2020/2021			2021/2022	
	15.01	6.02	30.12	9.01	31.12	18.01	8.02	22-23.01	19.02	23.12	30.12*	20.01
<i>Podiceps cristatus</i>	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Tachybaptus ruficollis</i>	–	–	–	4	–	–	–	2	2	1	–	–
<i>Phalacrocorax carbo</i>	8	68	2	–	–	5	200	62	5	125	400	65
<i>Ardea alba</i>	–	1	–	–	–	–	1	–	–	1	–	1
<i>A. cinerea</i>	–	1	–	1	–	–	–	2	1	4	1	4
<i>Cygnus olor</i>	8	–	32	–	34	6	–	42	26	58	16	–
<i>Tadorna ferruginea</i>	–	–	–	–	1	1	1	–	–	–	–	–
<i>Anas platyrhynchos</i>	2900	750	3000	3200	3000	1600	2200	1520	580	1920	–	720
<i>A. crecca</i>	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Aythya ferina</i>	1	7	–	–	–	1	–	1	2	–	–	–
<i>A. marila</i>	–	2	35	20	3	3	2	1	–	–	–	3
<i>A. fuligula</i>	1	85	8	45	25	27	27	40	12	9	–	2
<i>Bucephala clangula</i>	320	790	680	1500	60	160	120	1600	1210	186	>1000	980
<i>Mergus merganser</i>	230	480	360	1600	–	–	10	1400	1580	15	1500–2000	175
<i>M. serrator</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
<i>M. albellus</i>	1	9	7	12	2	–	–	1	12	–	5	–
<i>Haliaeetus albicilla</i>	18	26	3	17	6	6	8	36	16	9	43	35
<i>Falco peregrinus</i>	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
<i>Rallus aquaticus</i>	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
<i>Larus cachimans</i>	62	42	180	2	20	75	250	320	15	235	–	56
<i>L. argentatus</i>	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
<i>L. canus</i>	28	14	50	1	25	28	300	45	4	6	–	5
<i>L. ridibundus</i>	32	27	75	2	2	5	50	21	2	12	–	2
Всього:	3609	2302	4433	6409	3178	1918	3169	5095	3467	2581		2050
Кількість видів	12	14	13	14	11	13	12	17	14	13		13

* Облік не повний.

la) і 10 морських (*A. marila*) черней, разом із качками трималися 4 лиски (*Fulica atra*). 21.12 тут спостерігали близько 200 черней різних видів (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2015). 9.01 на Дніпрі біля ГЕС виявлені 3 чубаті черні, 3.02 – 14 чубатих і 3 червоноголових.

Зимовий сезон 2016/2017 рр. Зимівля водоплавних птахів почалася фактично з настанням календарної зими, осіння міграція до початку грудня повністю припинилась. У третій декаді листопада настало сильне похолодання, яке почало витіснити качок зі ставків та інших водойм, що почали замерзати. Чисельність крижнів на Дніпрі біля Канева до кінця місяця різко зросла (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2016).

Проведені 3 обліки в різні зимові місяці (табл. 1). У грудні на Дніпрі трималася велика кількість крижнів, які згодом відкочували в більш південні регіони. 16.12 їх було ще близько 4 тис. особин, 3.01 – не менше 3,5 тис. Чисельність гоголів і великих крохалів, навпаки, зростала. У лютому біля Канева була відмічена максимальна їх кількість з початку наших спостережень у 1987 р. Раніше тут зимувало не більше тисячі особин (Грищенко и др., 2013). 18.01 на обвідному каналі на лівому березі Дніпра виявлена велика біла чапля (*Ardea alba*). Самець галагаза (*Tadorna tadorna*) тримався на Дніпрі разом із крижнями в кінці листопада – на початку грудня (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2016). Його зустрічали тричі: 30.11, 4.12 і 7.12.

Усього протягом сезону на зимівлі було відмічено 21 вид птахів, з них 19 – під час повних обліків. Додатково виявлені: свищ (*Anas penelope*) – 16.12 самець тримався серед крижнів, що плили на крижині вниз по течії Дніпра, і червоноголова чернь – поодиноких птахів зустрічали у грудні – січні.

У зимовий сезон 2016/2017 рр. на зимівлі на Дніпрі в районі Канівського заповідника зареєстровані 4 нові види птахів: червонодзьоба чернь (*Netta rufina*) – 7.12 6 самців трималися на ополонці серед крижнів, свищі, сріблястий мартин (*Larus argentatus*) – 23.12 на Дніпрі біля с. Пекарі відмічений молодий птах, великий кроншнеп (*Numenius arquata*) – кілька разів спостерігався в першій половині лютого в гирлі обвідного каналу на лівому березі Дніпра. Ці види раніше на зимівлі біля Канева не зустрічалися (Грищенко и др., 2013; Гаврилук та ін., 2014).

Зимовий сезон 2017/2018 рр. Грудень у 2017 р. знову був теплим. У середині місяця настали короткочасні похолодання, випадав сніг, але згодом температура знову підвищувалася. Завдяки цьому качки весь місяць продовжували триматися в передзимівельних скупченнях, хоча чисельність їх до кінця грудня і знизилась (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017б). Зимівля почала формуватися лише в кінці першої декади січня, коли тривале “передзим’я” закінчилось, і температура стала знижуватись. 8.01 на Канівському водосховищі з’явилися зграї гоголів і великих норців (*Podiceps cristatus*), яких морози “витискали” з водойм, де ці птахи трималися раніше. 10.01 почали замерзати мілководні затоки водосховища. 8.01 крижнів скрізь було мало, але вже за два дні ситуація кардинально змінилася. 10.01 на руслі Дніпра трималося велике скупчення крижнів, яке розтягнулося вузькою смугою від нижньої частини о-ва Шелестів до вершини о-ва Просеред. Загалом їх тут було близько 2 тис. Окрім того, відмічена самка чирка-свистунця, яка пролетіла над водою. На Дніпрі біля Канева трималися ще близько 600 крижнів і ще сотня кількома зграями – на водосховищі. Чисельність качок продовжувала швидко зростати. 13.01 від нижньої частини водосховища до о-ва Просеред було обліковано вже 3,8 тис. крижнів, понад 100 гоголів, по одній чубатій і червоноголової черні. З посиленням морозів частина крижнів мігрувала далі, кількість гоголів і великих крохалів стала збільшуватися. До кінця грудня на Дніпрі поблизу Канева трималися свищі. Ще 26.12 було відмічено 28 особин (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017б).

Проведено два обліки на стандартному маршруті – у січні й лютому (табл. 2). Чисельність крижнів до лютого значно зменшилась, а гоголів та великих крохалів – зросла. Збільшилася кількість і орланів. 1–6.02 на обвідному каналі на лівому березі спостерігалися велика біла та сіра чаплі. Велику білу чаплю бачили тут також 21.02 і 26.02. 6.02 облікована велика кількість

бакланів. Це пов'язано з тим, що вже на початку лютого вони почати повертатися на місця гніздування. Але внаслідок повернення холодів, через деякий час ці птахи знову відлетіли. Остаточний їх приліт зареєстрований лише 5.03.2018 р. (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2020). 14.02 на Дніпрі біля гирла обвідного каналу бачили 17 червоноголових черней, 21.02 – 12. Під час обліків зустрічали їх у меншій кількості.

Усього протягом сезону на зимівлі було відмічено 17 видів птахів, з них 15 – під час обліків. Додатково виявлено згаданих вище великого норця й чирка-свистунця. Самку свистунця (цілком можливо, того ж птаха) бачили на обвідному каналі серед крижнів 26.02.

Зимовий сезон 2018/2019 рр. Зима в цей сезон настала раніше, ніж у попередній. Вже наприкінці листопада 2018 р. почалися сильні морози, з'явилася крига на Канівському водосховищі, а згодом – і на Дніпрі. Сильне похолодання привело до припинення осінньої міграції птахів і концентрації тих, що залишилися, на вільних від льоду ділянках водойм. На Дніпрі біля Канева протягом усього грудня трималося велике скупчення лебедів-шипунів. Частина їх годувалася на мілководді, інші відпочивали на косі невеликого острова. Чисельність лебедів постійно змінювалась у широких межах. Найбільше їх зареєстровано 8.12 – 89 птахів (55 дорослих і 34 молодих). Ще 1.01 біля Канева трималися 23 птахи, пізніше лебеді вже не зустрічалися. 2.12 біля лебедів плавали 3 свищі – самець і дві самки. Вони підбирали з поверхні води шматочки кореневищ та стебел рослин, що спливали в місці годівлі лебедів. У січні погода була мінливою, тривалих морозів і сильних снігопадів не було. А от лютий знову виявився теплим, весняна міграція почалася рано. Вже 8.02 прилетіли баклани, а 17.02 – голуби-синяки (*Columba oenas*) (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2020).

Протягом зими проведені 2 обліки (табл. 2). Видовий склад був стабільним – реєструвалося 13–14 видів, але загальна чисельність значно виросла – з 4,4 до 6,4 тис. особин. Домінували, як майже завжди, крижні. Частка їх становила 67,7% і 49,9% від загальної кількості. Трималися вони двома великими скупченнями біля Канева та біля о-ва Шелестів. До січня значно зросла кількість гоголів, великих крохалів, орланів-білохвостів, а от мартинів майже не залишилось. Останні баклани відлетіли на початку січня. У сезон 2018/2019 рр. знову зареєстрований на зимівлі малий норець (*Tachybaptus ruficollis*), який до цього відмічався взимку лише раз (Грищенко і др., 2013): 1–2 птахи неодноразово спостерігались у грудні, а 8–9.01 біля старого мосту на Дніпрі відмічені 4 особини.

Усього протягом сезону на зимівлі було зареєстровано 17 видів птахів, 16 із них – під час обліків. Крім цього, 15.01 на обвідному каналі на лівому березі Дніпра поблизу від Канева виявлені 2 лісових коловодники (*Tringa ochropus*).

Зимовий сезон 2019/2020 рр. Зима була теплою й майже безсніжною. Канівське водосховище весь час залишалось вільним від льоду, тільки вздовж берегів утворювалася смуга шуги або млинчастого льоду. Чисельність зимуючих водоплавних і навколоводних птахів залишалася протягом зимових місяців невисокою. Лише крижні тримались у значній кількості.

За зимовий сезон на Дніпрі проведено три обліки (табл. 2). Видовий склад зимуючих птахів був досить стабільним, під час обліків реєструвалося 11–13 видів. Найбільш численними були крижні. З осені на Дніпрі трималося близько 3 тис. особин. У січні їх кількість зменшилась, але на початку лютого знову зросла. Кількість орланів залишалася протягом усієї зими невеликою. Мало зимувало гоголів, а великі крохалі – один із основних зимуючих на Дніпрі біля Канева видів (Грищенко і др., 2013; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2017а) – майже не зустрічалися взагалі. Облік 8.02 вийшов уже не зовсім зимовим, бо на початку лютого прилетіли великі баклани і вверх по Дніпру йшов активний проліт мартинів. Протягом усього грудня на Дніпрі біля Канева трималося велике скупчення лебедів-шипунів, чисельність їх у різні дні коливалася від 30 до 40. Птахи годувалися на мілководді, що утворилося внаслідок дуже низького рівня води в річці. Хоча чисельність угруповання була приблизно постійною, склад його змінювався. Це було добре видно за співвідношенням особин різного віку.

Високою чисельністю лебедів трималася до середини січня, ще 12.01 відмічено 38 птахів: 19 – на Дніпрі біля Канева і 19 – на водосховищі. Пізніше спостерігалися лише невеликі їх групи.

Загалом протягом зимового сезону 2019/2020 рр. на зимівлі було виявлено 16 видів птахів, усі відмічалися під час обліків. На зимівлі зареєстрований новий вид – огар (*Tadorna feruginea*). Самець протягом усієї зими тримався на Дніпрі разом із крижнями.

Зимовий сезон 2020/2021 рр. Зима була досить м'якою й малосніжною. Сильні морози стояли лише протягом короткого часу. Сніговий покрив весь час залишався незначним.

У січні – лютому 2021 р. проведено два обліки (табл. 2). 22–23.01 зареєстровано більше 5 тис. особин 17 видів, 19.02 – 3,5 тис. особин 14 видів. Дуже високою виявилася чисельність гоголя та великого крохаля, крижнів зимувало дещо менше. Значною була кількість також лебедя-шипуну та великого баклана. Таке скупчення бакланів у середині зими біля Канева відмічене вперше. Раніше до січня залишалися лише поодинокі птахи або невеликі групи. Чисельність лебедів була високою протягом усієї зими. 31.01 на Дніпрі біля Канева трималися 32 птахи. У січні 2021 р. облікована найбільша кількість орланів для середини зими з початку спостережень у районі досліджень – 36 особин, з них 4 – дорослих і 32 – молодих. А 26.02, коли вже починалася весняна міграція цих птахів, на Дніпрі від Канівської ГЕС до о-ва Просеред трималися 52 орлани. Протягом усієї зими на Дніпрі неподалік від Канівської ГЕС зустрічали 2 малих норців.

Загалом протягом зимового сезону на Дніпрі було зареєстровано 20 зимуючих видів водоплавних та навколводних птахів, із них 17 – під час обліків і ще 3 – в інші дні. 26.01.2021 р. М.М. Борисенко відмітив самця середнього крохаля (*Mergus serrator*) над Дніпром біля заповідника*, 9.02 був уперше виявлений на зимівлі біля Канева голубий рибалочка (*Alcedo atthis*). Він тримався на краю очеретяних заростей на березі обвідного каналу на лівому березі Дніпра. 31.01 на цьому ж каналі бачили велику білу чаплю. Окрім рибалочки, у 2021 р. ще два види спостерігалися на зимівлі на водоймах біля Канева вперше: 23.01 і 26.01 на одній з опор старого мосту через Дніпро біля Канівської ГЕС сидів сапсан (*Falco peregrinus*), очевидно, полював на зимуючих качок та мартинів; 23.01 на березі обвідного каналу на лівобережжі Дніпра бачили водяного пастушка (*Rallus aquaticus*).

Зимовий сезон 2021/2022 рр. Зима виявилася знову м'якою й малосніжною. Сильних морозів було мало, сніговий покрив залишався незначним. У січні встановилася температурна “гойдалка” – короткочасні періоди з морозами змінювалися сильними потепліннями. Це привело до значних коливань чисельності зимуючих птахів.

Зимівля їх на Дніпрі почалась у третій декаді грудня, коли встановилася холодна погода. 23.12 ми провели перший облік на маршруті. Зареєстровано більше 2,5 тис. особин 13 видів (табл. 2). Переважали крижні, інших птахів було мало. У багатьох місцях трималися групи лебедів-шипунів, загалом їх було 58 (27 дорослих особин і 31 молода). Наприкінці грудня чисельність водоплавних птахів на Дніпрі різко зростає. Вже 27.12 з'явилися зграї великих крохалів і гоголів, мартинів стало, навпаки, значно менше. 30.12 тут трималося 1,5–2 тис. великих крохалів, більше тисячі гоголів. Того дня була облікована рекордна для зимового сезону кількість орланів-білохвостів. На ділянці Дніпра від Канівської ГЕС до о-ва Просеред зареєстровано 43 птахи, з них 8 дорослих і 35 молодих. Чисельність орланів залишалася високою весь січень. 13.01 їх було не менше 32, а 20.01 – 35.

30.12 неподалік від ГЕС трималося близько 400 великих бакланів. Так багато о цій порі їх раніше ніколи не зустрічали. У січні кількість бакланів зменшилась, але до першої декади лютого на Дніпрі весь час спостерігали від 50 до 100 птахів. Вже 11.02 їх було знову кілька сотень – прилітають у місця гніздування вони дуже рано (зараз на Дніпрі біля Канева це найперший “провісник весни”).

* <https://www.facebook.com/groups/314374912088175/permalink/1761977653994553/>

У другій половині січня чисельність зимуючих водоплавних птахів значно зменшилась. 20.01 під час обліку виявлено трохи більше 2 тис. особин 13 видів. Переважали гоголі та крижні, великих крохалів було зовсім мало. На Дніпрі біля садиби Канівського природного заповідника разом із гоголями трималися дві самки середнього крохаля – досить рідкісний вид на зимівлі. Через кілька днів почалося похолодання, і кількість великих крохалів знову зросла. 25.01 на Дніпрі їх було близько тисячі. 11.02 біля Канева бачили 20 морських черней, у січні тут трималися лише поодинокі птахи разом із крижнями.

На обвідному каналі на лівобережжі Дніпра зимували групи великих білих і сірих чапель. Вони рідко збиралися разом, розосереджуючись на вільних від криги ділянках каналу, тому зазвичай їх бачили поодинокі або по кілька птахів. Максимальна відмічена кількість: 25.01 – 7 сірих чапель, 4.02 – 6 сірих і 3 великі білі, 15.02 – 9 сірих і 2 великі білі.

Всього за зимовий сезон було зареєстровано 20 зимуючих видів, із них 16 – під час обліків і ще 4 – в інші дні. Протягом грудня – лютого на зимівлі виявлені ще 4 види качок: свищ – у грудні поодинокі птахи зустрічалися серед крижнів, нерозень (*Anas strepera*) – 23.02 самця спостерігали на обвідному каналі на лівому березі Дніпра, чирок-свистунець – 23.02 на Дніпрі біля с. Пекарі 5 птахів у зграї крижнів, червоноголова чернь – 25.01 і 29.01 2 самці трималися на Дніпрі біля старого мосту.

Обговорення

Загалом за 8 зимових сезонів на канівській зимівлі зареєстровано 36 видів птахів, тобто 94,7% від виявлених тут за весь період досліджень із 1987 р. Не зустрічали тільки турпана (*Melanitta fusca*) й чайку (*Vanellus vanellus*), яких відмічали в попередні роки (Грищенко и др., 2013). 10 видів спостерігалися протягом усіх сезонів (великий баклан, лебідь-шипун, крижень, гоголь, великий крохаль, луток, орлан-білохвіст, жовтоногий, сивий (*Larus canus*) і звичайний мартини), 5 – протягом 5–7 (велика біла й сіра чаплі, чубата, червоноголова й морська черні), 8 – протягом 2–4 (великий і малий норці, лебідь-кликун, свищ, чирок-свистунець, середній крохаль, лісовий коловодник і сріблястий мартин) і ще 13 відмічені лише однієї зими. За сезон реєстрували від 16 (2019/2020 рр.) до 21 (2016/2017 рр.) видів, у середньому – $18,1 \pm 0,7$. Це значно більше, ніж відмічалось раніше. За 15 років спостережень до зими 2000/2001 рр. кількість виявлених видів жодного разу не перевищувала 6–8, з 2001/2002 рр. до 2006/2007 рр. вона коливалась у межах 7–10, а потім почала швидко зростати й за десятиліття подвоїлась (Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017а). Пов'язано це із загальним зростанням кількості птахів, що зимують на внутрішніх водоймах України, внаслідок потепління клімату. Причому збільшується не тільки видове різноманіття, а й чисельність та регулярність зимівлі. Це ми бачимо й на Дніпрі біля Канева. Нові дані підтверджують зроблені раніше висновки (Грищенко и др., 2013; Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017а).

Під час повних обліків реєструвалося від 8 до 17 видів, у середньому – $12,1 \pm 0,5$ ($n = 20$). У більшості випадків (55,0%) їх було від 12 до 14. Загальна чисельність облікованих птахів коливалась у широких межах – від 1,7 до 6,4 тис. особин. У середньому вона становила $3,35 \pm 0,29$ тис. особин. Структура населення відповідає описаній раніше (Грищенко и др., 2013; Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2017а). Домінував майже завжди крижень, лише інколи його чисельність була меншою, ніж у співдомінантів – гоголя та великого крохаля.

Чисельність на зимівлі крижня за період досліджень залишалася практично стабільною, у більшості випадків за сезон максимально реєструвалося 2–3 тис. особин. Цей показник коливався від 1750 до 4200 особин, в середньому він становив 2696 ± 283 особини. Це більше, ніж у попередні роки. Так, у період з 2001/2002 рр. до 2013/2014 рр. (див. Грищенко и др., 2013) середнє значення максимальної кількості було 1738 ± 339 особин. Різниця статистично достовірна ($p < 0,05$).

Чисельність гоголя, великого крохаля й деяких інших видів коливалась у широких межах, у залежності від погодних умов. Але максимальна кількість облікованих за сезон птахів також виросла в порівнянні з попередніми роками. У гоголя протягом 13 сезонів з 2001 р. реєстрували в середньому 625 ± 48 особин, за 8 описаних сезонів – 1006 ± 178 особин ($p < 0,05$). У великого крохаля чисельність більш варіабельна, така різниця стає статистично достовірною (при $p < 0,05$) тільки якщо не враховувати сезон 2019/2020 рр., коли цих птахів на зимівлі майже не було. Відповідні показники: 500 ± 45 особин і 1201 ± 216 особин. Середнє значення за всі 8 років – 1052 ± 239 .

Чисельність великого баклана, лебедя-шипуну, орлана-білохвоста помітно виросла навіть за порівняно короткий 8-річний період (табл. 1, 2). Частіше стали зустрічатися взимку велика біла й сіра чаплі. Великий баклан на наших очах стає звичайним зимуючим видом, як це колись відбулося з жовтоногим маргином. Спочатку баклани стали відлітати все пізніше і прилітати раніше, потім до середини зими зрідка залишалися поодинокі птахи й невеликі групи, частота зимових зустрічей все зростала, поступово вони стали регулярними (Грищенко и др., 2013; Гаврилюк та ін., 2014), а зараз за сприятливої погоди в кінці грудня – січні можна бачити вже десятки й навіть сотні птахів. Взимку 2022/2023 рр. баклани знову зимували у великій кількості, в січні неодноразово спостерігали на Дніпрі по кілька десятків особин.

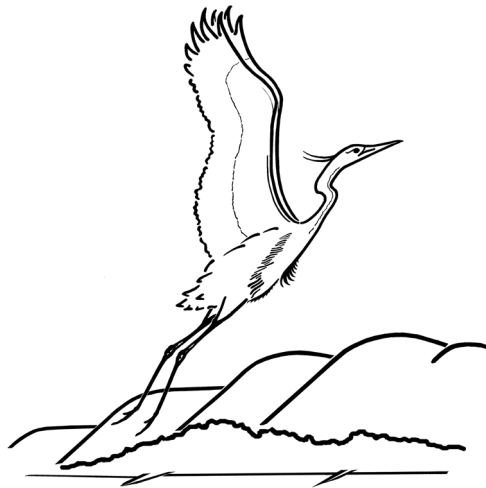
Результати наших досліджень підтверджують важливість канівської зимівлі для охорони птахів, у тому числі видів, занесених до Червоної книги України (2009). Перш за все це орлан-білохвіст і гоголь.

Література

- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М., Ілюха О.В., Борисенко М.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. 2014. Нові дані по зимовій орнітофауні Східної Черкащини та сусідніх районів. - Беркут. 23 (1): 1-10.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2014. Формирование зимовочных скоплений водоплавающих птиц на Днестре в районе Канева в 2013 и 2014 гг. - Беркут. 23 (2): 96-98.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2015. Динамика предзимовочных скоплений водоплавающих птиц на Днестре в районе Канева в 2015 г. - Авіфауна України. 6: 57-61.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2016. Динамика предзимовочных скоплений и формирование зимовки водоплавающих птиц на Днестре в районе Канева в 2016 г. - Авіфауна України. 7: 63-68.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2017а. Новые данные по видовому составу и структуре населения водоплавающих и околоводных птиц, зимующих на Днестре в районе Каневской ГЭС. - Беркут. 26 (2): 77-82.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2017б. Динамика летне-осенних скоплений и формирование зимовки водоплавающих птиц на Днестре в районе Канева в 2017 г. - Авіфауна України. 8: 66-70.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. 2020. Формирование зимовочных скоплений водоплавающих птиц на Днестре в районе Каневской ГЭС (Украина). - Орнитологические исследования в странах Северной Евразии. Тезисы XV Междунар. орнитол. конфер. Северной Евразии, посвящ. памяти акад. М.А. Мензбира (165-летию со дня рождения и 85-летию со дня смерти). Минск: Беларуская навука. 138-139.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. 2020. Фенологія міграцій птахів у районі Канівського природного заповідника у 2001–2020 рр. - Авіфауна України. 9: 99-120.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. 2021. Нові види птахів, що зимують на Дніпрі в районі Канівської ГЕС. - Беркут. 30 (2): 115.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д., Гаврилюк М.Н. 2013. Видовой состав и структура населения водоплавающих и околоводных птиц, зимующих на Днестре в районе Каневской ГЭС. - Беркут. 22 (1): 1-13.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 624 с.
- Grishchenko V. 2017. Number dynamics of White-tailed Eagles (*Haliaeetus albicilla*) wintering on the Dnieper near the Kaniv Hydroelectric Power Station (Central Ukraine) in 1987-2017. - The collection of abstracts and short notes of the seaeagle 2017 conference. Roosta: Eagle Club Estonia. 39-40.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий центр “Інститут біології та медицини”
Канівський природний заповідник
ГО “Українська природоохоронна група” (UNCG)

Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на природно-заповідних територіях

Матеріали конференції, присвяченої 100-річчю
Канівського природного заповідника

Чернівці “Друк Арт”
2023

УДК 502.4/502.7(477)
3-41

Рекомендовано до друку Науково-технічною радою Канівського природного заповідника
(протокол № 3 від 9.11.2023 р.).

Рецензенти:

А. Б. Чаплигіна, доктор біол. наук, проф., завідувач кафедри зоології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

В. А. Соломаха, доктор біол. наук, проф., провідний науковий співробітник відділу охорони ландшафтів, збереження біорізноманіття і природозаповідання Інституту агроекології і природокористування НААН України.

Науковий редактор:

В. М. Грищенко, канд. біол. наук, с.н.с., заступник директора з наукової роботи Канівського природного заповідника.

Редакційна колегія:

В. М. Грищенко, канд. біол. наук, с.н.с.; **М. М. Борисенко**, доктор філософії; **О. В. Василюк**; **В. П. Пилипенко**, канд. наук з держуправління; **В. Л. Шевчик**, канд. біол. наук, с.н.с.; **Є. Д. Яблоновська-Грищенко**, канд. біол. наук.

Секретар редакційної колегії:

Є. Д. Яблоновська-Грищенко, канд. біол. наук.

Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на при-
3-41 родно-заповідних територіях. Матеріали конференції, присвяченої
100-річчю Канівського природного заповідника (21–23 вересня 2023 р.,
м. Канів, Черкаська область) / ред. В. М. Грищенко. – Чернівці :
Друк Арт, 2023. – 208 с. (Серія: “Conservation Biology in Ukraine”. –
Вип. 36).

ISBN 978-617-8129-59-0

У збірнику статей представлені результати вивчення рідкісних видів у різних регіонах України, наукових досліджень у заповідниках, національних природних парках та інших природно-заповідних територіях, обговорюються актуальні питання охорони природи.

Для співробітників наукових установ, викладачів і студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, вчителів біології та географії загальноосвітніх шкіл, екологів і краєзнавців.

УДК 502.4/502.7(477)

Saving biological and landscape diversity in protected areas. Materials of the conference dedicated to the 100th anniversary of the Kaniv Nature Reserve. – Chernivtsi : Druk Art, 2023. – 208 p. (Series: “Conservation Biology in Ukraine”. – Is. 36).

ISBN 978-617-8129-59-0

© Канівський природний заповідник, 2023
© Колектив авторів, 2023